

Vásáry István

Az orvoslás és mágia magyar szókincsének régi török eredetű elemei

A betegség mint az élő szervezet működési zavara és az orvoslás mint a betegség megszüntetése vagy elhárítása érdekében végzett tevékenység minden emberi társadalomban ismert a kezdetektől fogva. A betegség nélküli állapot, azaz az egészség helyreállítására különböző korszakokban különböző módszereket és eszközöket használtak a korszak általános szellemi és technológiai ismereteinek megfelelően. Hosszú évezredek alatt az orvoslás szorosan kapcsolódott a vallás jelenségeihez és a vallási tevékenységekhez: kezdetleges társadalmakban a mágiához és a varázsláshoz. Természetesen már korán, így az ókori Kínában és Hellaszban is megjelentek a világi orvoslás első formái is, de a mágia és a varázslás jelenségei egészen az újkorig fennmaradtak (nem is beszélve az alternatív és ezoterikus gyógyászat legújabbkori elburjánzásáról).

Egy nyelv szókincsé élő lenyomatként őrzi a nyelvet beszélő közösség évszázadok, sőt évezredek előtti tapasztalatainak emlékeit. A szókincs eredetének a vizsgálata ezért nemegyszer fontos, jól értelmezhető történeti következtetésekre juttathat el bennünket egy nép egykori történeti és kulturális kapcsolatait illetően. Ha így nézzük meg a magyar nyelvnek az orvoslás témakörében használt régi szavainak az eredetét, ugyancsak tanulságos történeti kép bontakozik ki előttünk.

Az orvosi szókincs legősibb rétegét minden nyelvben nyilvánvalóan a nyelv varázslással és őshittel kapcsolatos szavai alkotják. Ezek eredete fényt vetet a nyelvet beszélő nép ősi kapcsolataira. Mielőtt anyanyelvünkre térnénk, hadd mutassam ezt be egy idegen példán. Ha a mai angol szókincsnek az orvoslásra és a mágiára vonatkozó elemeit áttekintjük, érdekes képet láthatunk. Elvárásaink szerint, az angol nyelv germán eredetének megfelelően a legősibb réteget az angolszász eredetű szavaknak kell alkotniuk, ám mindössze két ilyen szót találunk: *wizard* 'varázsló' (ebből *wizardry* 'varázslás') és *witch* 'boszorkány' (ebből *witchcraft* 'boszorkányság'). Ezzel szemben nagy számban vannak latin vagy francia közvetítésű latin eredetű szavak ebben a témakörben is: *sorcery* 'varázslat' (*sorcerer* 'varázsló'), *charm* 'varázslat, báj', *enchant* 'elbájol, elbűvöl, elvarázsol', *incantation* 'varázslat, varázsigé', *magic* 'mágia, varázslat, bűvészet' (*magical* 'mágikus, bűvös, varázslatos'; *magician* 'varázsló, bűvész'), *divination* 'jövendölés, varázslat', *physician* 'orvos'. Mindebből azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a kereszténység felvétele után (Kr. u. VII.

század) az angolszászoknál a pogány hitvilág germán eredetű terminológiája igen csak visszaszorult, és helyét egyre inkább a latin és francia terminológia vette át, még az egykori „pogány” fogalmak megjelölésére is.

A magyar nyelvet illetően azt látjuk, hogy a X. század óta ismert és 1000-ben hivatalosan is elfogadott kereszténység terminológiája elsősorban szláv és görög–latin elemekre épült, viszont a régi magyar néphit és gyógyítás terminológiájában igen sok „pogány” kori elem őrződött meg. A magyar nyelv finnugor eredetének ismeretében azt várnánk, hogy ezek a szavak elsősorban finnugor eredetűek, és párhuzamaikat a finnugor nyelvekben találjuk meg. Ezzel szemben alig találunk finnugor eredetű elemet (ilyen pl. a *gyógyít*: a *jó* melléknév régi középfokú alakjából képzett ige, tehát tulajdonképpen 'jobbá tesz, javít'), viszont igen sok mai napig feltáratlan eredetű, így a *beteg(ség)*, *láz*, *seb*, *genny* és még jó pár szó eredetét nem ismerjük. A *betegség* szó két másik, nyelvünkben ismert szinonimája, a *kór* és a *nyavalya* szláv eredetre utal, akárcsak a *varázs(ol)* szavunk is. Ezen sovány szláv réteg és az ismeretlen eredetű régi szóréteg mellett mintegy kilenc-tíz olyan szavunk van a betegségek és a varázslás témakörében, amelyek török eredete a többségükönél bizonyított, néhány szavunk esetében pedig valószínű vagy erősen lehetséges. Ez igen jelentős török hatásra utal. Mielőtt e szócsoportot megvizsgálánk közelebbről, a magyar nyelv régi török jövevényszavainak kutatására vessünk egy pillantást.

A magyar nyelv török elemeinek a kérdése régen foglalkoztatja a magyar tudományt, de az 1860-as évekig a kérdés tudományos felvetése nem volt lehetséges. Ez idő tájt kezdett ugyanis tisztázódni a nyelvrokonságon alapuló genetikai kapcsolatok és az érintkezésekből eredő nyelvi átvetelek kérdése a magyar nyelv esetében. Két kiváló tudósunk, Budenz József (1836–1892) és Vámbéry Ármán (1832–1913), fiatalkori barátok voltak, akik a finnugor és a török nyelvekkel egyaránt foglalkoztak, az 1860-as években külön utakon kezdték keresni a magyar nyelv eredetét, Budenz a finnugor, Vámbéry a török nyelvek irányában. Munkáik nyomán a magyar tudományos élet nagy nézetvitája alakult ki, amelyet „ugor–török” háborúnak szoktunk nevezni, és amely végül is Budenz álláspontjának alapvető igazságát erősítette meg: a magyar nyelv eredetét

a finnugor nyelvi csoportban kell keresnünk, de a rendkívül erős, évszázadokon át tartó török nyelvi hatás is megfigyelhető a magyar nyelvben. Az első évezred második felében (Kr. u. 500–1000), tehát jórészt a Kárpát-medencei bejövétel előtt, a magyarság török népekkel élt szoros kapcsolatban, és ennek az együttélésnek az eredményeként került a magyar nyelvbe több száz török eredetű szó. A török szavak több korból és több török nyelvi csoporttól kerülhettek a magyarba, de kétértelműen a bolgár-törökből és a kazár nyelvből jöhetett a legtöbb. Ezeknek a régi török nyelveknek a többsége mára már kihalt, és nemegyszer éppen a magyar nyelv őrizte meg nem egy fontos, máshol nem adatolt szavukat. Bár Vámbéry tévedett a magyar nyelv származásának megítélésében, de mint széles ismeretekkel rendelkező turkológus, ontotta magából az etimológiai ötleteket, amelyek jelentős része jónak bizonyult a későbbiekben a jövevényszó-kutatások során; legtöbb alant tárgyalandó szavunk török etimológiáját ő vetette fel nagy terjedelmű cikkében, 1870-ben. Vámbéryhez hasonló nagy töröketimológia-gyártó volt a kiváló finnugrista és turkológus Munkácsi Bernát (1860–1937) is. Régi török etimológiáink többségét e két tudós alkotta, de szükség volt az ötletek kritikai megszürésére. Ezt végezte el először Gombocz Zoltán (1912), majd Ligeti Lajos (1986), Róna-Tas András és Berta Árpád (2011). Utóbbiak angol nyelvű, hatalmas monográfiája hosszú évtizedekre meghatározó lesz a kérdéskör kutatásában. Alapvető eredményük annak megállapítása, hogy a Kelet-Európában beszélt török nyelvek és nyelvjárások a Kr. u. VI–X. században, legyen szó köztörök vagy bolgár-török (más szóval ogur-török) nyelvekről, bizonyos közös nyelvi fejlődésen mentek keresztül ebben a korszakban, és ezen sajátágaik révén jól elkülöníthetők a többi, nagyrészt jól dokumentált keleti ótörök nyelvektől (angol rövidítéssel EOT = East Old Turkic). Ezt a nyugati ótörök nyelvi állapotot nevezték el a szerzők nyugati ótöröknek (angol rövidítéssel WOT = West Old Turkic), amely nyelvi sajátságainak a leírásában éppen a magyar nyelvben megőrzött nyugati török elemek nyújtanak sok segítséget. Ennek a monográfiának a segítségével a legújabb kutatások eredményei is bekerülhettek a jelen tanulmányba.

Az alábbiakban olyan kilenc-tíz szó vizsgálatára kerül sor, amelyek régi török átvételek a magyarban, illetve török eredetűk valószínűsíthető. Az őshit és a varázslás témaköréből a következők: *báj*, *bűbáj*, *bűvös*, *bölcs*, *boszorkány*, *orvos*, *táltos*, *árt*; betegségeknek: *kanyaró*, *†csécs*. Az egyes szavak tárgyalása előtt mindig röviden hivatkozom Róna-Tas és Berta új monográfiájának megfelelő helyére, ahol szinte a teljes további szakirodalom megtalálható. Az ebben a cikkben felsorakoztatott és tárgyalat összes török etimológia első kiötölője Vámbéry Ármin volt (1870), mindössze két szó esetében (*boszorkány* és *kanyaró*) Munkácsi Bernát az etimológia első felvetője (1886–1887, 1887–1890).

1. BŰ(BÁJ), BŰVÖS (Róna-Tas-Berta, WOT 190, 197)

A *bű* szavunk ma önállóan nem használatos, csak a *bűbáj* összetételben, viszont a *bűvös* melléknévi származék és a

bűvöl igei származék világosan utal egykori önálló meglétére, amelynek jelentése 'jóslás, varázslat, boszorkányság' volt. Az egész törökségben jól ismert szó a *bügü/bögü*, jelentése mindenütt ugyanez, a mai török nyelvben *büyünek* hangzik. A magyarba átkerült török szó (m. *bü* < WOT, **büyü* ~ EOT *bügü*) a magyar *v* tövű főnevek paradigmájába sorolódott be, tehát a *bü* főnévből *bűvös* és *bűvöl* származékokat képeztek (vö. pl. *kő* ~ *köves*, *fű* ~ *füves* stb.).

2. BÁJ, BÁJOS (Róna-Tas-Berta, WOT 83–86)

A fent említett *bűbáj* főnévi összetétel második tagjában szereplő *báj* szavunk önállóan és származékaiban is ismert. A *báj* éppúgy 'varázslat, mágia' jelentést hordoz mint a *bűbáj* összetétel maga és a *bü* szó külön. A *bájos* származéknak 'elragadó, elbűvölő, varázslatos' jelentése nyilván másodlagos fejlemény az eredeti mágiára vonatkozó jelentésből. A *báj* esetében azonban felmerült az idők során a szláv származtatás lehetősége is, mivel a szláv nyelvek sorában van egy *bajati* 'ráolvas, varázsol' jelentésű ige, amelyből *baj*, *bája* főnevet is elvontak. A szláv *bajati* igenél a 'beszélni' jelentésből alakulhatott a 'jóslatot mondani, jóslolni' jelentése. Nyelvtanilag a török és a szláv származtatás egyaránt lehetséges: a jelentéstan háttér inkább a török származás mellett szól, a nyelvi (alaktani) érv pedig inkább a szláv származtatást támogatja (ugyanis a törökben a szó mindenütt *bay/bayi* alakban fordul elő, és egy ilyen alakból a magyarban inkább **bó*, **bü*-féle alakot várnánk, és nem *bájt*). A *báj* szavunk, amennyiben a szláv származtatást fogadjuk el, nyilván a török *bünél* később, a XI. században és/vagy utána került a magyarba, és ezért alkottak rögtön a már régebben meglévő *bü* szóval együtt egy hendiadioint. A régiesebb *bü* idővel az önálló használatból kihullott (csak származékaiban élt tovább), és a *bűbáj* összetételt, illetve a *báj* szót használták tovább ugyanebben az értelemben.

3. BÖLCS (Róna-Tas-Berta, WOT 170)

A *bü* szavunkhoz kapcsolódik egy másik régi török átvételünk, a *bölcs* szó is, amely főnévként és melléknévként egyaránt használatos. A régi és mai magyar nyelvben egyaránt a 'wise, sage; sokat és mélyen ismerő/tudó; tudós' értelemben használatos, és régi török eredetéhez nem férhet kétség. A régi és mai török nyelvek sokaságában ismert a *bügüci* szó, amely a fentebb tárgyalat *bü* szavunk török etimójának a *bügünek* nomen actoris +*ci* képzővel ellátott alakja. A mai török nyelvben *büyücü* a 'varázsló' elnevezése. A török *bügü* eredetileg a mágiát és a varázslatot magát, valamint az azt végző személyt is jelenthette, de a fent említett +*ci* képzővel ellátott alakok gyakorisága azt mutatja, hogy az első jelentés, tehát magának a gyakorlatnak a megnevezése vált később általánossá. Ugyanakkor a mongol *böge* alak, amely igen korai török átvétel a mongolban, egyértelműen a 'sámán' jelentést hordozta. A m. *bölcs* alak egy korábbi *böcs* alakból alakult, a magyarban gyakori inorganikus *l* hangzó betoldásával (vö. *gyümölcs* > *gyümölcs*, *böcső* > *bölcső*); a török szóvégi magánhangzó pedig szokás szerint lekopott az ómagyarban. Tehát a fejlődést így rekonstruálhatjuk:

bölcs < *böcs* < **böcsi* < **bücsi* < WOT **büyüci* ~ EOT *bügüci*. A 'sámán, varázsló' érteleméből a 'tudós, szakértő' jelentés még a pogány korban létrejöhetett, majd az első jelentés a kereszténység felvételével eltűnt. Érdekes, hogy a kereszténység alatt évszázadokon át rejtőző magyar néphitben a táltost, a gyógyítót, a javast már nem bölcsnek nevezték, hanem a *tudós* szót használták rá (vö. *tudós asszonyok*), mint olyan emberre, aki tudja és ismeri a természetfeletti erőkkel való érintkezés titkát. A *varázsló* és a *tudós* közti jelentéstani összefüggés figyelhető meg több kultúrában, egymástól függetlenül, így például az angol 'varázsló' jelentésű *wizard* szó is a *wise* 'böcs' melléknév származéka, így eredeti jelentése 'tudós, bölcs ember'.

4. BOSZORKÁNY (Róna-Tas-Berta, WOT 158–160).

A mágia és a néphit világába visz a következő szavunk, a *boszorkány* is. A magyar néphit rossz szellemét, sokszor a *gonosz* jelzővel illetett varázslónőt, a *boszorkányt* minden kétséget kizáróan a honfoglalás előtti korszakban, török nyelvből vettük át. A török szó széles körben elterjedt a törökségben *basırkan* alakban, és általában a rossz, lidérces, nyomasztó álmat, illetve az azt létrehozó rossz szellemet nevezik így. A szó török alapon tökéletesen értelmezhető: alapszava a *bas-* 'nyom, elnyom, lever, meghódít' ige, amely az egész törökségben ismert. Több régi és mai török nyelvben is használt másodlagos 'közösülni; coitare' jelentésében közvetlenül átkerült a magyar nyelvbe is ices igeeként (vö. *baszik*), mint a jelzett cselekvés durva, nem irodalmi megjelölése. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy ironikus módon, az ilyen tartalmú idegen szavakat egy nyelv sokszor éppen azért veszi át, mert a saját nyelvén használt eredeti kifejezés durva stílusérteket vett fel; idővel aztán az átvett szó is megkopik, és ismét új terminusra van szükség, ez történhetett a magyar *baszik* igével is.) A *bas-* igehez azután egy *-(X)rkA-* deverbális igekepző járult, végül az *-Xn* deverbális nomenképzővel ellátva alakult ki a *basırkan* alak, az 1. 'lidércálmó', 2. 'lidércálmot előidéző ártó szellem' jelentéssel. Az *n > ny* (í) palatalizáció a magyarban jött létre, hasonlóképpen a szó vokalizmusának alakulása is. A *basırkan* alak mellett a törökben létező *basurkan* alakváltozat lehetett a magyar szó etimónja, amely a magyarban hátraható hasonulással **busurkan* alakot vehetett fel. Tehát a szó fejlődését így rekonstruálhatjuk: m. *boszorkány* < m. **busurkan* < WOT **basurkan* ~ EOT *basırkan*. Érdekes, hogy a törökben hasonló vokalizációjú (*a - i* (*u*) - *a*) egyéb három szótagú szavak átvételekor ugyanezt a mintát követi a magyar átvétel (*o - o - á*), így például: tör. *arıslan/aruslan* > m. *oroszlán*, tör. *kapırçak/kapurçak* > m. *koporsó*, *baltıryan/balturyan* > m. *bojtorján*. A magyar nyelvjárási *boszorka* alak másodlagos képződmény, amely a magyarban jött létre a *boszorkány* szóból.

5. ORVOS (Róna-Tas-Berta, WOT 656–659)

A jót előidéző óhajtó *bölcs*, azaz a 'sámán, a varázsló', illetve az ártó rossz szellem, a *boszorkány* személye után nézzük meg annak a személynek a nevét is, akinek tevékenysége első perctől fogva a betegek és a betegségek felismerésére és

gyógyítására összpontosult. Ez pedig maga az *orvos*, amely elnevezéssel a mai napig a magyar nyelv a gyógyító hivatás gyakorlóját illeti. A *bölcs* szó elvesztette eredeti, mágikus értelmét mára, míg a *boszorkány* szó ilyen irányú jelentését a néphit, a folklór világába süllyedve őrizte meg. Az *orvos*, úgy tűnik régóta, amióta csak adatolni tudjuk e szót a magyarban, a gyógyító ember megnevezése volt, tehát semmilyen vallási vagy a szellemvilágra utaló összetevője nem volt. De ha a szó etimológiáját közelebbről megnézzük, ismét csak vallási képzetekre bukkanunk. A szó ugyanis a törökből való régi átvétel, amelynek fejlődési útját így jeleníthetjük meg: *orvos* < *urvus* < **arvusi* < **arvussi* < WOT **arvušci* ~ EOT *arvišci*. A törökségben gazdagon adatolt *arvišci* szó 'sámán, varázsló, ráolvasó' értelemben jól ismert. A nomen agentis +*ci* képző fordult elő a fent tárgyalt *bölcs* szavunk török megfelelőinél is, az *arviš* alapszó pedig mindenütt 'varázslat, mágia, ráolvasás, megkötés' értelemben volt használatos. Ez a főnév pedig a 'varázsolni' jelentésű török *arva-/arwa-/arba-* igeinek -*Xš* főnévképzővel ellátott formája. Az igéből és a főnévből összeállított szép töisméltést mutat be a XI. századi középszerű Mahmúd Kásgári török szótárában (1982: 236, 219): *qām arwiš arwādi*, azaz 'a sámán (jós) jóslatot készített = the diviner prepared a spell'; *arwiš arwaldi* 'a jóslat elkészült; the spell was spoken'.

6. TÁLTOS (Róna-Tas-Berta, WOT 841–846)

A *táltos* szavunk a kereszténység előtti magyar őshit egyik alapvető fogalma, amely azt a személyt jelöli, aki a természetfeletti erőkkel kapcsolatot létesít, tehát mai szóval *sámán*-nak vagy *varázslónak* nevezhetnénk. A legközelebbi rokon nyelvekben, tehát a vogulban és az osztjákban vannak olyan alakok (*tol*, *toltn/tolten*, *tült*), amelyek a magyar szó tövével kapcsolatba hozhatók, és amelyek 'varázslat, látás' és 'könynyű, könnyen' jelentésűek, de a jelentésbeli összefüggés nem meggyőző, sok bizonyítatlan hipotézist vetettek fel az eddigi magyarázatok. Igen hamar felmerült a török eredeztetés lehetősége is, itt viszont elsősorban nyelvi nehézségek állnak a magyarázat végleges elfogadásának útjába. A kiindulópont egy török *tal-* ige, amely 'elájul, eszméletét veszti; elyengül, elerőtlenedik' jelentésű. Ehhez a szóhoz járulhatott a deverbális nomenképző *-(U)t*, és az így létrejött **talut* szó 'ájulás, eszméletvesztés' értelmű lehetett, amely egy további, már többször hivatkozott nomen actoris +*ci* képzővel eredményezhette a **talutci* formát. Ez utóbbi jelenthette azt a személyt, aki ájulása, azaz hipnotikus álomba vagy transzba merülése révén keresett kapcsolatot a szellemvilággal: ő volt a sámán, a varázsló. Tehát a török eredet esetén így kell elképzelnünk a szó átvételét a magyarba: *táltos* < *taltusi* < **taltuči* < WOT **taltuči* < **talutci*. Mind az ugor, mind a török magyarázat lehet jó, ám mindkettőnél vannak hipotetikus részek: az ugor származtatás gyenge pontja a jelentéstani megfelelések lazasága, a török származtatás esetén pedig túl sok „csillagos alak” van, azaz ezek a formák csak feltevések, bármilyen valószínűek is. Valamilyen lényeges, új szóadat felbukkanása dönthetné el a kérdést véglegesen. Ez a lehetőség a régi török anyag bővülését látva, nem kizárt.

7. ÁRT (Róna-Tas-Berta, WOT 71–74)

Az *árt* ige lehetséges, hogy török származású, de akárcsak a *táltos* szó esetében, nem tudjuk minden kétséget kizáróan eldönteni, hogy finnugor vagy török eredetű-e. Mindkét lehetőség adatok támasztják alá. Ha a török származás bizonyul helyesnek, a következőképpen kell elképzelnünk az átvételt. Az ótörökben jól adatolt egy *arta-*, *artat-* 'kárt okoz, árt; to damage, to spoil' ige, ezt vehette át a magyar nyelv. A magyarban egyes toldalékos alakokban a hosszú szavak rövidültek haplológia (egyszer ejtés) segítségével: **ártat-ott* → *ártott* (múlt idő 1. sz. 3. szem.) vagy **ártat-atlan* → *ártatlan* (fosztóképzős melléknév); ezen rövidült alakok hatására aztán az alapszó is rövidülhetett. A haplológia jól ismert, sok adattal igazolt nyelvi jelenség (vö. pl. az eredeti *vakondok* szavunkat, amelynek szabályos többes számú alakja **vakondokok* lenne, de ez haplológiával lerövidült, és az egyes számban a *vakond* állandósult, amellet, hogy az eredeti *vakondok* egyes számú alak sem tűnt el teljesen a használatból).

8. KANYARÓ (Róna-Tas-Berta, WOT 489–490)

Ismert betegségnevünk a *kanyaró*, amely ma 'morbilli; measles' jelentésben használatos, de régebben előfordult 'bárányhimlő (varicella simplex; small pox)' jelentésben is. Munkácsi Bernát (1887–1890) óta ismert a török származtatás gondolata, de az általa felvetett és később Gombocz és mások által is elfogadott török *kizamuk* etimon helyett egy másik török szó átvételének gondoljuk, és ez a török *karamuk*. A *karamuk* szó az egész törökségben jól ismert és használt *kara* 'fekete' melléknévnek a ritka denominális +*mUk* képzővel ellátott szárazéka. Jelentése a legtöbb nyelvben 'egyfajta gyomnövény (főleg a búzában)', de átvitt értelemben több nyelvben (kazak, karakalpak, kirgiz, baskír, nogáj, türkmén) olyan betegség megjelölésére is szolgál, amelynek legjellegzetesebb tünete a kis fekete hólyagok megjelenése a bőrön, tehát a kanyaró és/vagy bárányhimlő neve. A *karamuk*ból a magyarban szabályosan eltűnt a szóvégi mássalhangzó, és hosszú magánhangzó keletkezett a helyén, az *r* és az *m* hangzó pedig felcserélődött (metatézis). Az *m* mássalhangzóból aztán magyarban *ny* hangzó lett. Mindezek a hangtani jelenségek jól adatolhatók és igazolhatók a magyar nyelv történetében. Tehát így ábrázolhatjuk a török szó átkerülését és fejlődését a magyarban: *kanyaró* < *karanyó* < **karamó*/**karamú* ← WOT **karamuy* ~ EOT *karamuk*.

9. CSÉCS (Róna-Tas-Berta, WOT 231–234)

A régi magyar nyelv és egyes nyelvjárások szava, ma már nem ismeri a beszélt és irodalmi nyelv. A *kanyaró* szavunkhoz hasonló értelmű, bár elsősorban a bárányhimlőt és különféle bőrkütiéseket jelöltek vele. A török nyelvek széles körében ismert *čičäk/čečäk* szóból ered, amelynek jelentése mindenütt 'virág' és másodlagosan 'kiütés, bárányhimlő' is. A török szó egy **čič*/**čeč*/**čäč* alak kicsinyítő képzős származéka, de az alapszó nincs adatolva. A magyarba csak betegségnevként került át, a törökségben általánosan elterjedt elsődleges 'virág' jelentés a magyarban nem ismert. A török *čečäk* alakot a magyar többes számnak érezte, és elvonta belőle a *k* hangot, így jött létre a *csécs* szó. Teljesen hasonló folyamat zajlott le a *bilincs* és a *csárda* szavunk esetében is. Az első szintén régi török jövevényszavunk egy *biličäk/bilečäk* alakból, a második későbbi, oszmán-török kori átvételünk a *čardak* szóból.

Áttekintve régi török eredetű, illetve néhány esetben nagy valószínűséggel ilyen eredetűnek tartott szavainkat az orvoslás és a mágia témakörében, megállapíthatjuk, hogy az a mintegy tíz terminus, amely mintegy másfélezer éves múltból fennmaradt, egyáltalán nem kevés, és tanúsítja azt a jelentős hatást, amelyet török etnikai elemek a finnugor nyelvű magyarságba való beolvadás útján a magyar etnogenezisben és kultúránk végleges megformálásában játszottak.

IRODALOM

Gombocz Zoltán 1912. *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*. Helsinki.

Ligeti Lajos 1986. *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest.

Maḥmūd al-Kāšyarī 1982. *Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luḡāt at-Turk)*. Ed. and Transl. by Robert Dankoff in collaboration with James Kelly. Harvard University Printing Office, I.

Munkácsi Bernát 1886–1887. Újabb adalékok a magyar nyelv török elemeihez I. *Nyelvtudományi Közlemények* XX: 467–474.

Munkácsi Bernát 1887–1890. Újabb adalékok a magyar nyelv török elemeihez II. *Nyelvtudományi Közlemények* XXI: 115–129.

Róna-Tas András – †Berta Árpád 2011. *West Old Turkic*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag. (Rövidítése a szövegben: Róna-Tas-Berta, WOT)

Vámbery Ármín 1870. Magyar és török-tatár szóegyezések. *Nyelvtudományi Közlemények* VIII: 109–189.

Az írás egyetlen szabályt ismer: hogy legyen mit mondanod.

Arthur Schopenhauer